

**"УБАКЫТ" ПАРЕМИОЛОГИЯСЫНЫН КОНТРАСТТЫК-
СЕМАНТИКАЛЫК АСПЕКТИЛЕРИ
(АНГЛИС ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ МАТЕРИАЛДАРДЫН
НЕГИЗИНДЕ)**

**Контрастивно-семантические аспекты паремиологического поля «время»
(на материале английского и кыргызского языков)**

**Contrastive-semantic aspects of paremiology "Time"
(on English and Kyrgyz languages).**

Аннотация: Бул макалада убакыт паремиологиясынын англис жана кыргыз маданиятындагы контрасттык-семантикалык өзгөчөлүктөрү берилет. Эки элдин маданиятында убакыт кандай бааланары каралат.

Аннотация: В данной статье даются контрастивно-семантические особенности паремиологии «время». Рассматривается ценность времени в культурах двух народов.

Abstract: In this article the contrastive-semantic aspects of paremiology "Time" is given. The values of time in two cultures are regards.

Урунттуу сөздөр: убакыт аралыгы, макал, өзгөчөлүк, салыштырып кароо.

Ключевые слова: время, период, пословицы, особенность, сравнение. **Key words:** time period, proverbs, difference, comparison.

Убакыт –бул философия жана физика илимдеринин негизги түшүнүктөрү. Убакыт- материянынын (адам аң сезминен көз каранды болбогон реалдуулук) ошондой эле убакыт мейкиндигинин координаттарынын бири дүйнө сызыгынын физикалык катмарына чейин созулат. Убакыт бири-бирин алмаштырып турган (дүйнөдөгү кыйроо, талкалануу, жаралуу, орноо, өнүгүү ж. б.) объектилерди координациялоо (айкалыштыруу) формасы. Асман катмарларынын жолунун бөлүгү менен өлчөнгөн объективдүү убакытты, убакытты баамдоого негизделген, субъективдүү убакыттан айырмалоо керек. Убакыт кайталанбайт: бардык процесстер, жаратылыштын кубулуштары бир абалда бир жолу гана болот. Убакыттын 3 аспекти бар:

Иш жүзүндө бул болуп жаткан убакыт, календарь эрежеси менен аныкталган убакыт, күн кандайдыр бир эсептөө системасы менен аныкталган убакыт. Мисалы: биздин өлкөдөгү убакыт, жана дүйнө жүзүндөгү айкалыштыруу убакыттары.

Салыштырмалуу убакыт: Эки окуянын ортосундагы убактылуу интервал. Убакыт бул ар түрдүү жыштыктагы бир канча процесстерди салыштыруудагы субъективдүү мүнөздөгүч болуп да саналат.

Белгилүү немец философу Г.В. Лейбниц жана Африкалык философ А.И Августин айтып кеткендей, убакыт өткөндөрдү, учурду, келечекти баамдоого мүмкүнчүлүк берген адамдын жашоосунун жолу. Ошондуктан убакытты адамдын болмушунун шексиз өбөлгөсү катары кароо зарыл. Азыркы физика объективдүү убакытты танып, анын ордуна төрт өлчөмдүү (ченемдүү) континуумдун координатын коюшат "Тарыхый убакыт» деп аталган заман өзүнө болжол менен алты миң жылды, тарыхка чейинки убакыт – бир нече жүз миң жылдыктарды, геологиялык убакыт – бир нече миллиард жылдарды камтыйт, космостук убакыт – чексиз. Эгер адам болжол менен

Жерде 550 миң жыл жашайт деп, 550 миң жылды бир күнгө барабарласак, анда 6 миң жылдык дүйнөлүк тарых 24 сааттын акыркы 16 мүнөтүн гана түзөт [5].

Табигый илимдерде убакыт бул фундаменталдуу түшүнүк. Заманбап физика менен астрономияны бул түшүнүксүз элестетүүгө болбойт. Убакыт деген сөздүн этимологиясына кайрылсак Н.Н Шанскийдин сөздүгүндө төмөнкү маанини берет «Убакыт -- Vert деген уңгудан келип чыгып айлануу, айлануучу нерсе же болбосо айланып өз калыбына келүүчү нерсе .IX -X кылымдарда заманбап илимде убакыт түшүнүгү көптөгөн орус окумуштуулары (Моисеев А.И ., Афанасьев О.В ., Каращук В.А ., Столбунова С.В ж.б) жана кыргыз окумуштуулары (Солтоноев Б., Джапаров

А.А ., Кыдыева К .У . жб) тарабынын каралган.

Биздин макалабыздын максатына ылайык убакытты англис жана кыргыз паремологиясынын негизинде карап чыгып, бул эки элдин маданиятында убакыт кандай бааланарына да көңүл бурсак.

Time жана убакыт деген түшүнүк түзүлүшү боюнча өзгөчөлүктөргө ээ болуп эки маданияттын тарыхынын уникалдуулугун көрсөтүп турат. Салыштыруу учун англис элинин дагы кыргыз элинин дагы убакыт өлчөмүнүн эң кичинекей бирдигин алып карайбыз – англис тилинде “ Jiffy, moment “болсо, кыргыз тилинде көз ирмем деген түшүнүк эң кыска убакыт дегенди билдирет. Мисалы, Көз ирмемде келип калды. Көз ирмем, көз ачып жумганча эле, бир паста, антип- минткиче ,заматта тез аранын ичинде өтө тез , ары- бери , дароо , токтолбостон , арыдан бери , эми эле бул сөздөр аркылуу кыргыз эли убакыттын тездигин көздүн ачылып жумулганы менен салыштырарын байкоого болот.

Убакыт кыргыз жана англис маданиятында гана эмес бүткүл эл маданиятында эң баалуу жана эң чоң роль ойнойт. Убакыт сатып алууга, кайрууга, жана артка жылдырууга мүмкүн эмес экени менен өзгөчө. Убакыт бул абстрактуу түшүнүк экенине карабастан Англия жана кыргыз эли дагы убакытты жандуу объект катары карашат жана убакыттын баасы тараза менен өлчөнбөйт, мисалы:

Убакыт учат, зымырайт, убакыт келет, кетет - time flies, come, flies - flows speeds by.

Убакыт бул адамдар тарабынан өз максатына жетүү үчүн колдонулуучу объект. Көптөгөн окумуштуулар, философтор убакыт деген эмне? табияты касиети кандай? деп изилдөөлөрдү жүргүзүшкөн. Философияда эки карама каршы көз караш бар, Платондун философиясын алып карасак, Платон убакытты түбөлүк жылып туруучу объект катары караса, ал эми Аристотель убакыт жөн гана аң сезимдеги түшүнүк катары карайт [3]. Убакыт адамдардан көз каранды эмес убакытты токтотууга ашып кетүүгө мүмкүн эмес.

Түрлүү маданият убакытты ар кандай түшүнөт, мисалы: англис эли жана кыргыз элиндеги убакыттын айырмасы – *just a minute* - бир мүнөт дегени - эки уч эле минутага уланса, кыргыздардын беш минут дегени - эки саатка же болбосо бир күн кечке чейин созулуп кетиши мүмкүн. Тойлорду, чогулуштарды жана башка жолугушууларды алып карасак кыргыз эли үчүн чакырылган убакыттан бир саат кеч келүү бул нормалдуу көрүнүш, ал эми англис эли үчүн 15 мүнөт кечигүү кечиримдүү.

Убакыт баалу - аны уттуруп жиберилиши мүмкүн, жоготуп алышы мүмкүн, убакыт табуу, убакыт өлтүрүү деген сөздөр бар. Убакытты өлтүрүүгө, уттурууга жоготууга мүмкүн эмес. Булар метонимиялар болуп эсептелет. Грамматика жактан дагы салыштырсак айырмачылык табабыз кыргыз тилинде бир гана учур чак бар, ал эми англис тилинде эки учур чак бар The Present simple tense - жөнөкөй учур чак, The present continuous tense - узак учур чак.

Макалдарды салыштыруу менен көбүнчө окшоштуктарды таптык. Биздин негизги милдетибиз англичан жана кыргыз элинин улуттук менталитетиндеги убакытты баалоо өзгөчөлүктөрү жана айырмачылыктарын салыштырып изилдөө болуп жатат. Эки башка менталитеттеги, эки башка тилдеги элдин убакыт концепциясына таандык болгон макал лакаптарынан, салыштыруу методун колдонуп, окшоштуктарды жана айырмачылыктарды лексикалык жана семантикалык маанисине жараша таап чыгууга максат коёлу

Time and tide wait for no man. Мааниси жактан убакыттын агымын көзөмөлдөө мүмкүн эмес деп берилет. Убакытты болбогон нерселерге коротпогонго жана бүгүнкү ишти эртеңкиге калтырбай бүтүр деген маанидеги макал деп түшүндүрүлөт. «*Убакыт учкан куш*», «*Убакыт аса байлап койгудай ат эмес*». Кыргыз эли убакыттын тездигин *кушка* салыштырса, англичандар убакытты *толкун* менен салыштырат.

You can't teach an old dog new tricks - «*Баланы жашынан, аялды башынан*» деген маанини берет. Түз которулушу «*Карыган итти жаңы трюкка үйрөтө албайсың*». Баардыгы өз убагы менен болуш керек деген мааниде. Эки ар башка маданият экенине карабастан эки макалда тең *убакыт* өтүп кетсе баардык *аракет* кеч болуп каларын билдирет.

Good things come to those who wait – Которулушунан айырмачылыгына карабастан бул макалга кыргызча эки эквивалент туура келет. «*Саргарган жетер мураска*», «өлбөгөн адам алтын аяктан суу ичет».

It is no use crying over spilt milk. –«*Болоор иш болгондон кийин өкүнгөндөн пайда жок*» дегенди билдирет. Кыргызчага түз которгондо – «*Төгүлгөн сүткө ыйлагандын пайдасы жок*» деп которулуп «*өткөн ишке өкүнбө*» деген макал туура келет.

It is better to be safe than sorry - *Кийин өкүнүп калбай, азыр абайла* деп которулду, мааниси: «*Өткөн ишке өкүнбө*».

Every cloud has a silver lining - «*Кара булуттун артынан жаркыраган күн чыгат*», же болбосо “*15 күнүң караңгы болсо 15 күнүң жарык болот*” деген эквиваленттер туура келди, бирок которулушунда айырмачылык бар, кыргызчада «*кара булут, жаркыраган күн*» деп берилсе англис тилинде *ар бир булутту күмүш каптамасы бар* деп берилет. Бул макалдар адамга моралдык жактан дем берип дайыма эле *оор мезгил (hard time)* боло бербейт баардыгы убактылуу дегенди билдирет. [2].

A thing begun is half done. «*Тоо көрүнсө алыс эмес*», «*Жерде жаткан жумуртка асманда учкан куш болот*» деген макалдар туура келди .

A stitch in time saves nine. *Баардык нерсе өз убагында болуш керек* деген маанини берет дагы «*Ашың калса дагы ишиң калбасын*» деген эквивалент туура келет.

A journey of thousand miles begins with a single step –«*Миң километрлик саякат бир кадамдан башталат*» деп которулуп «*Тамчыдан көл куралат*» деген эквивалентти таптык. Макалдардын которулушу таптакыр башка экенине карабастан эки макал бир ойду камтып эки элдин маданиятынын окшоштугун далилдеп турат, анткени экөөндө тең бир максатка жетиш үчүн аябай көп убакыт керектелет экенин жана биз каалаган нерсе дароо болбору айтылыт.

What goes around comes around - «*Бирөөгө ор касса өзүн түшөсүн*». Бирөөгө жамандык, кара ниеттүүлүк кылсаң канча мезгил өтсө дагы кайра өз башыңа келет деген түшүнүктү эки элден тең байкаса болот.

Don't just wait for good things to happen to you – «*Эмгек кылсаң жашыңдан- дөөлөт кетпейт башыңдан*». [1].

Натыйжада убакыт баарына бирдей берилерин аны ар ким ар кандай колдонорун түшүнүп англис жана кыргыз эли эки ар башка маданият экенине карабастан убакытты бирдей баалап, бирдей колдонорун билдик. Убакыт тууралуу паремиологияларынын дээрлик көпчүлүгү бирдей маанини берип көбүнчө ар бир нерсе өз убагында болуш керек экенин билдирип, убакыт өтүп кетсе көп нерсени өзгөртүш мүмкүн болбой каларын билдирет. Маанилери бирдей болгону менен ар бир макал-лакап эки элдин өздүк менталитетине жараша түзүлгөнүн байкадык. Эки элдин тең түшүнүгү боюнча , убакыт адамдарга гана эмес айлана-чөйрөгө да таасирин тийгизерин төмөнкү фразадан түшүнсөк болот “*Time will tell*” “*Убакыт көрсөтөт*” алдыда айлана – чөйрөнү жана адамзатты эмне күтүп турганын убакыт өтсө билебиз . Бул фраза эки менталитетке тең бирдей маанини бергени , эки элдин түшүнүгүндө бир аз өзгөчөлүк бар : англичан эли убакытты сүйлөөчү объект катары караса (*Time will tell*), кыргыз эли убакытты көрүүчү объект катары карайт.

Убакыт феномени семиотика, этнолингвистика, психоллингвистика, лингвокультурология, когнитивдик лингвистика, нейролингвистика позициялары менен каралат .Изилдөөлөрдүн предмети ишке ашырылган нугунда антропоцентрилик

мамиленин өз ара байланышы болуп саналат. Тил жана адам субъект катары кабыл алынган, таанып билүү, ой жүгүртүү өзгөчөлүгү, кабыл алуу убактысы адам аң-сезиминде универсалдуу жана этноспецификалык темпоралдык субъект болуп саналат. [4].

Лингвистикалык убакыт кыйын жана көп жагынан татаал, анда илимий түшүнүктөр жана көрсөтүүлөр жүзөгө ашырылат. Бул категориядагы лингвистикалык факторлор менен ишке ашырылуучу ар кандай изилдөө, аны гетерогендик жаратылышты сактоо максатын көздөйт.

Ушуга байланыштуу, комплекстүү дисциплиналар аралык жана көп аспекттүү ыкманы, анын бүтүндөй үлгүсүн реконструкциялоо үчүн тил убактысын макаллакаптардан изилдөөнү методикада колдонуу максатка ылайык деп ойлойбуз. Ошондой эле биз бул теманы дагы-да болсо натыйжалуу изилдөөгө алып улантуудабыз.

Пайдаланылган адабияттар:

1. С.Закиров «Кыргыз элинин макал-лакаптары» /Түзгөн жана баш сөзүн жазган Шаршеке Усупбеков, Ф.,1982, 224-б.;
2. The Oxford dictionary of Proverbs – New York. Jennifer Speake, 2008 – 625 p.
3. Дарбанова Н. А. Время в лингвистических исследованиях: предыстория и современность (электронный ресурс), Вестник БГУ 2010.
4. Collins V.H. A book of English Proverbs. Greenwood press, 1974.
5. Кыргыз Совет Энциклопедиясы Том 4. , Б. 1979.

Рецензент: Сагыналиева Г.Т. – филология илимдеринин кандидаты, К.Карасаев атындагы БГУнун доценти.